

УДК 81'25

КОНЦЕПЦІЯ ПЕРЕКЛАДУ АНДРЕ ЛЕФЕВРА ТА ЇЇ ТЕРМІНОЛОГІЯ

О.А. Кальниченко, З.В. Зарубіна (Харків)

У статті розглядається перекладознавча концепція бельгійського науковця Андре Лефевра, який розробив свою власну теоретичну модель дослідження художнього перекладу, розглядаючи його як одну із форм «переписування» і акцентувавши при цьому увагу не на мовних, а на культурних аспектах перекладу. У статті також йдеться про роль, яку концепція переписування відіграла у повороті перекладознавства до культури та до питань влади, та розтлумачується термінологія, яку запровадив до дослідження перекладу Андре Лефевр.

Ключові слова: перекладознавство, Андре Лефевр, поворот до культури, заломлення, переписування, покровительство, текстові та концептуальні ґратки, культурний капітал.

Кальниченко О.А., Зарубина З.В. Концепция перевода Андре Лефевра и ее терминология. В статье рассматривается переводоведческая концепция бельгийского ученого Андре Лефевра, который разработал свою собственную теоретическую модель исследования художественного перевода, рассматривая его как одну из форм «переписывания» и акцентируя при этом внимание не на языковых, а на культурных аспектах перевода. В статье также отмечается роль, которую концепция переписывания сыграла в повороте переводоведения к культуре и к вопросам власти, и объясняется терминология, которую ввел в исследования перевода Андре Лефевр.

Ключевые слова: переводоведение, Андре Лефевр, поворот к культуре, преломление, переписывание, покровительство, текстовые и концептуальные решетки, культурный капитал.

Kalnychenko O.A., Zarubina Z.V. André Lefevere's Conception of Translation and Its Terminology Explained. The article deals with the framework of translation of the Belgian translation scholar André Lefevere who developed his own theoretical model of literary translation, regarding it as a form of “re-writing” and shifting attention from language to culture. The article also notes the role played by the concept of rewriting in the turn of Translation Studies to culture and to the issues of power and explains the terminology that was introduced in the study of translation by André Lefevere.

Key words: Translation Studies, André Lefevere, cultural turn, refraction, rewriting, patronage, textual and conceptual grids, cultural capital.

Переклад – це передача тексту на одній мові засобами іншої мови. За такого розуміння перекладу основним методом дослідження буде порівняння джерельного тексту з цільовим текстом заради встановлення відповідності другого першому, а ключовою категорією тоді буде категорія **еквівалентності**. Але переклад – це ще й перенесення явищ однієї культури в іншу, адже процес перекладу відбувається в контексті культури і є частиною культурного діалогу та розвитку цільової культури. Тоді, аби зрозуміти, що таке переклад, слід розглядати тексти, які в самій цільовій культурі вва-

жаються за переклади, і порівнювати їх з текстами-неперекладами цієї самої культури, а вже потім, озирнувшись на джерельні тексти, дослідити рішення, які обирали перекладачі. За цього підходу досліджуються і переклад (як результат), і перекладання (як процес), а основним об'єктом дослідження тоді стає поняття **норми** та розгляд шляхів, якими норми різного роду впливають на перекладацькі рішення та на реакцію цільової аудиторії. У річціші «повороту до культури», який було проведено в збірці С. Баснет та А. Лефевра [3], у 1990-х роках перекладознавство запозичує чи адаптує теоретичні

моделі з культурології, особливо з феміністичних, гендерних та постколоніальних досліджень. Як вид діяльності перекладання об'єднується з іншими формами переробки текстів, такими як складання антологій, критика та історіографія. Піднімаються важливі питання ідеології та влади, стає актуальним питання маніпуляції, особливо після опублікування збірки праць під назвою «The Manipulation of Literature. Studies of Literary Translation» [5], редактор якої Тео Германс у передмові написав: що б захисники еквівалентності не стверджували в теоріях, на практиці «всі переклади передбачають певну ступінь маніпулювання джерельним текстом заради певних цілей» [5, с. 9]. Тобто, приходить розуміння, що переклад – це ще й важливий соціальний чинник, що несе на собі прикмети місця, часу, умов свого створення і впливає на ці місце, час і умови; іншими словами, переклад – це соціальний акт. Також спостерігається зростання зацікавленості не так у самому перекладі, як у ролі перекладача. Це проявляється в інтересі до етики перекладача та його особистості, а також у сильному тяжінні до питань соціології перекладу, де особливо значним є вплив французького соціолога П'єра Бурдьє. Аби пояснити соціальний характер перекладу як комунікативної практики та передати активну роль перекладача як суб'єкту перекладацької діяльності, у перекладознавстві стали застосовувати категорію «**габітус**», під яким розуміють «систему стійких набутих схильностей», які використовуються індивідами як вихідні настанови, що породжують конкретні соціальні практики індивідів. Поняття габітусу перекладача дозволяє розкрити перекладацьку діяльність не лише як таку, що керується нормами, але й водночас продемонструвати ту «міру, якою самі перекладачі грають свою роль у підтриманні і, можливо, у створенні норм».

Попередній абзац являє собою дуже коротку історію перекладознавства, три етапи його розвитку. І найголовніша роль у «поворотах», які здійснила ця нова наукова дисципліна, належить бельгійському перекладознавцю Андре Лефевру (1945–1996), який розробив свою власну теоретичну

модель дослідження художнього перекладу, розглядаючи його як одну із форм «переписування» (rewriting), який акцентував при цьому увагу не на мовних, а на культурних аспектах перекладу та обговорював історію перекладу в поняттях поетики, ідеології, опіки та «царини дискурсу», застосовуючи ці поняття до різних випадків з практики перекладу на різних стадіях його розвитку у різних культурах, а також до навчання перекладу. Оскільки плідні дискусії з проблематики сучасного перекладознавства неможливі без запровадження до вітчизняного вжитку провідних перекладознавчих концепцій, а тексти Андре Лефевра виявилися центральними в розгортанні сучасної дискусії навколо основних проблем теорії перекладу, то презентація його творів, ознайомлення з їх термінологією та тлумачення суті концепції є актуальними, особливо враховуючи той факт, що вони практично маловідомі вітчизняним дослідникам. Тому об'єктом дослідження у цій роботі став розвиток теорії та критики перекладу Андре Лефевром, а предметом безпосереднього аналізу – його концепція перекладу. Мета статті полягає у виявленні значення та місця концепцій Лефевра в історії перекладацької думки та у запровадженні його термінології до вітчизняного вжитку, а матеріалом дослідження стали його праці 1980-90-х років.

Одним з наріжних каменів «повороту до культури», теоретичних та методологічних змін в перекладознавстві, які набули визнання на початку 1990-х років і які асоціюються, у першу чергу, з іменами Андре Лефевра та Сюзен Баснет, стала критика лінгвістичного підходу до перекладу та поняття «еквівалентності» як відправної точки теоретизування на теми перекладу. Для Лефевра та Баснет, які провістили цей поворот, переклад є історичним фактом і продуктом цільової культури і як такий не може бути витлумачений через пошуки мовних відповідностей чи оцінений стосовно універсальних стандартів якості та точності [3, с. 3]. Коли центр уваги було зміщено з мови на культуру, то стало можливим опертися на важливі теоретичні розробки гуманітарних дисциплін, такі як поняття «влада» та «дискурс» (у сенсі

Мішеля Фуко), і використати їх для нового визначення контексту та умов перекладу. А. Лефевр в основному зацікавлений в аналізі конкретних випадків з різних культур, що показують, як різні види ідеологічних обмежень впливали на перекладачів, таким чином пояснюючи процеси маніпуляції протягом історії. Разом з С. Баснет він приймає підхід більш орієнтований на культуру і менш на мовну форму, зосереджуючись на різних інститутах, які породжують такі ідеологічні дискурси, і розглядає різні позатекстові чинники, що відбиваються у перекладі. Він показує, що переклад є не другорядним та похідним жанром літератури, а головним літературним інструментом, за допомогою якого великі соціальні інститути, такі як освітні системи, церква, політичні партії, видавництва та урядові установи, «маніпулюють» певним суспільством заради «створення» бажаного типу «культури». Загальна мета Лефевра – розвіяти думку, що головна ціль перекладача при виконанні перекладу – отримати еквівалентний текст у цільовій культурі, «нейтральним, об'єктивним шляхом». Замість цього, стверджує він, перекладачі є «майстрами компромісу», будучи обмеженими «часом, у якому вони живуть» (тобто історико-ідеологічними чинниками), «літературними традиціями, які вони намагаються примирити» (тобто, літературними чинниками), і особливостями мов, з якими вони працюють (тобто, мовними чинниками). Водночас, позаяк перекладачі знайомі з двома культурами і двома літературами, то вони володіють силою (підривати) творити образи, будучи у змозі «побудувати образ однієї літератури для споживання читачами іншої». [11, с. 6]. Далі, погляди Лефевра на переклад будуть розглянуті поряд з деякими основними термінами, які він використовує для того, щоб пояснити рецепцію, прийняття або відхилення літературних перекладів у цільових культурах.

Заломлення. У статті [7] від 1981 року Лефевр вводить термін «заломлення» (*refraction*), яке має місце в «текстах, що були оброблені для певної аудиторії (діти, наприклад), або адаптовані до певних поетик або певних ідеологій» [7, с. 72]. З ідео-

логічної точки зору переклади, таким чином, більше не є прозорими віддзеркаленнями їх першоджерел, а є (неминуче) викривленими матеріалами, в яких про еквівалентність не може бути й мови. Більше того, твердить Лефевр, у той час як заломлення самоочевидні в авторитарних політичних системах (наприклад, нацистський період в Німеччині, колишні комуністичні країни), вони мають тенденцію бути наявними, хай і в меншій мірі, в демократичних суспільствах, де функції ідеології мають приховані форми. Лефевр визнає, що ця діяльність відбувається на тлі домінуючих літературного клімату та політичної ідеології, і що ці чинники діють як «призма», через яку письменники та їхні твори перш ніж досягнуть своєї аудиторії «заломлюється». Такі заломлення відбуваються не тільки у випадку перекладу, але і в критиці, у процесі навчання, у складанні антологій і постановці п'єс [8, с. 236]. В іншій роботі А. Лефевр пише: «Заломлення можуть набувати багатьох форм. Згадайте, як кожен з нас стикається з класичним твором рідної літератури. Спочатку ми маємо справу з коміксом, потім йде адаптований для дітей текст, пізніше – уривок у шкільних та університетських антологіях, потім – екранізація твору, і на сам кінець – телесеріал. Зарубіжна класична література «привласнюється» аналогічним чином, але в цьому випадку необхідно додати ще й переклад як одну з форм заломлення серед багатьох інших» [2, с. 289]. Утім після 1985 року Лефевр замінює термін «заломлення» на складнішу категорію «переписання».

Переписання. Переписання відноситься до низки (внутрішньо- або міжмовних) процесів, включаючи переклад, які, можна сказати, в певному роді заново інтерпретують, змінюють або підробляють джерельний текст [9]. Таким чином, крім перекладів, переписанням також є антології, історії літератури, довідники, біографії та рецензії, разом зі складнішими формами, такими як фільми, які можуть бути «візуальними переписаннями» романів або коміксів і т.д. Лефевр [4, 11, 12] неодноразово обстоював, що в даний час люди, як правило, більшою мірою схильні до переписаних

текстів, ніж до першоджерел. Отже, вирішальне значення переписування полягає у формуванні образів літературних творів, авторів і культур. У [11, с. 110] Лефевр відноситься до переписування, як «відбиття будь-якого твору або автора в цій культурі, яке часто має більший вплив, ніж першоджерело мало у своїй власній культурі». Такі відтворення також є конкретним результатом різних обмежувальних чинників, за яких переписувачі працюють. З усіх видів переписування переклад є привілейованим об'єктом вивчення, тому що він показує, як працюють усі ці обмеження та тиски чіткіше, ніж більшість інших форм переписування. Але переклад слід вивчати спільно з ними, тому що всі вони беруть участь у компоновці, переробці, обробці, створенні та передачі культурних цінностей [10, с. 143]. Оскільки переклади та інші види переписування функціонують у цільовій культурі як першоджерела, переписувачі та перекладачі є не лише «жертвами» ідеологічних та літературних тисків. Вони також володіють великою силою творення інших культур для культури, в якій вони працюють. Для Лефевра одним із важливих аспектів, пов'язаних з переписуванням, є те, що вони показують, як один образ зміщує інший, та способи, завдяки яким різні образи одних і тих же письменників і їхніх творів співіснують один з одним і суперечать один одному [18, с. 10]. Тому в багатьох роботах Лефевр зіставляє такі (переписані, регульовані) відтворення одного і того ж оригіналу, розглядаючи (іноді) різні відмінності між ними, враховуючи ідеології перекладачів та історичні зміни. Різні переклади віршів Катутла, п'єс Бертольда Брехта, щоденника Анни Франк є лише кількома прикладами з величезного масиву.

Авторитет культури. В [12] Лефевр використовує концепцію «авторитетність» і пов'язує її як з чинниками, що діють усередині системи цільової культури (патронажу, поетики тощо), так і з самою джерельною культурою. Дійсно, потужність та престиж, якими користується джерельна культура, цілком можуть пояснити як вибір текстів для перекладу саме з неї, так і конкретні стратегії перекладу, до яких перекладачі можуть вирішити звер-

нутися. У певні моменти історії певні культури виявляються престижнішими та авторитетнішими за інші. Як приклади Лефевр наводить: французьку культуру, що була провідною для Німеччини в першій половині XVIII століття; культуру класичної античності, яка була й залишається найважливішою у Європі від епохи Відродження аж до нашого століття; Китай за династії Тан, що служив у певні історичні періоди для Японії культурним взірцем. Такі випадки, по суті, дуже часто спостерігаються в історії культур і літератур. Аналіз Лефевром «кількох «Енеїд» англійською мовою» [15] править за приклад, який доступно показує, що визнання перекладів з плином часу пов'язано не стільки з «внутрішньою якістю» перекладених текстів як таких, скільки з престижем «авторитетної» (у даному випадку латинської) культури, надійним джерелом «культурного капіталу». Певна річ, авторитетність культури, яка впливає на переклади, може викликати зміни в способах письма у цільовій культурі. Лефевр ілюструє це, посилаючись на перекладну американську рекламу по всьому світу, що вплинуло на мову реклами [18, с. 9]. Проте, авторитетність культури не виключає можливості опору їй, як це має місце, наприклад, у випадку з рекламою джинсів в ісламських країнах. Обговорення питань авторитету культури неминуче веде до проблем культурної асиметрії і до (історичного) питання колонізації. Таким чином, переклад літератури колонізованих народів на мови авторитетних культур породжує етноцентричні відносини, що продукують переклади, «які прилаштовують виключно під цільову культуру і які відсіюють усе, що не вписується в [неї]» [12, с. 120]. Це питання настільки важливе, що сьогодні воно утворює окрему область досліджень (постколоніального дискурсу) в культурології та сучасному перекладознавстві.

Обмежувальні чинники цільової культури: ідеологія, опікування, поетика, «фахівці». Для того щоб описати механізми влади, які діють в цільовій культурі, в монографії [11] Лефевр застосовує системний підхід. На його думку, система визначає «набір взаємопов'язаних елементів,

котрі, як виявляється, мають певні спільні характеристики, які виокремлюють їх від інших елементів, що сприймаються як такі, що до цієї системи не належать» [11, с. 12]. У свою чергу літературу Лефевр називає «вигаданою» системою, тому що до неї належать як тексти, так і люди, що пишуть, читають та розповсюджують ці тексти» [2, с. 288]. Однак, протягом усієї цієї книги Лефевр «наголошує на тому, що поняття системи слід розглядати всього лише як когнітивну метафору, «карту для орієнтації на території»» [6, с. 126]. Літературна система, на якій зосереджується Лефевр, містить подвійний механізм управління: один, що діє з-поза системи за допомогою покровительства (опіки, заступництва, патронажу) (*patronage*) та ідеології; і другий, який діє зсередини системи і включає в себе поетику та фахівців. Функціонуючий за межами літературної системи патронаж визначається як «щось на зразок влади (осіб, інституцій), які можуть або сприяти, або перешкоджати читанню, письму та переписуванню літератури» [11, с. 15]. Покровительство можуть здійснювати: 1) окремі відомі історичні фігури чи діячі культури: наприклад, Єлизавета I, Козімо Медічі, Людовик XIV, Гітлер, Сталін тощо; 2) групи осіб: релігійна організація, політична партія, суспільний клас, королівський двір, видавці та ЗМІ (газети, журнали, ТБ корпорації тощо), 3) інститути (вчені, органи цензури, літературно-критичні журнали, навчальні заклади, видавництва і т.д.), які регулюють як переписування літератури, так і її розповсюдження. Покровительство складається щонайменше з трьох компонентів: ідеологічного, економічного (що забезпечує засоби існування автора) та статусного (що гарантує авторові певний статус у суспільстві). Інколи, як, наприклад, в Англії епохи Тюдорів, статус вважався важливішим за гроші: письменники віддавали перевагу розповсюдженню рукописів при дворі, ніж публікації для «продажу на вулиці» [2, с. 290]. Ідеологічна складова – основоположний елемент системи і розуміється вона як «панівна концепція щодо того, яким суспільство має бути, або яким йому може бути дозволено бути» [11, с. 14]. Ідеологічний контроль здійснюється

як ззовні (наприклад, через інститути, які визначають, які літературні твори будуть перекладатися), так і зсередини системи. Ідеологічна складова відноситься як до ідеології перекладача, так і до ідеології, нав'язаної перекладачеві патронажем (доглядом). У дійсності, головний інтерес Лефевра, здається, лежить у площині розгляду способів, за допомогою яких відбуваються маніпуляції (підтасовки, викривлення) в результаті ідеологічних розбіжностей.

Сам патронаж може бути диференційованим або недиференційованим. Патронаж є **диференційованим** тоді, коли згадані три складника є відносно незалежними один від одного, тобто економічний успіх є відносно незалежним від ідеологічних чинників і не обов'язково приносить з собою високий статус, як це буває, наприклад, з авторами бестселерів. Відносно диференційоване покровительство розпочинається із зародженням у Західній Європі Просвітництва, та набирає більших обертів, коли держава перетворюється на ліберально-капіталістичне суспільство. В цей час дозволяється співіснування різноманітних ідеологій, за умови, що вони безпосередньо не загрожуватимуть основам суспільства та змагатимуться за домінування в межах, дозволених державою, що може накладати на деяку тематику (наприклад, секс) відносно довготривалу заборону. Коли ж маємо справу з **недиференційованим** патронажем, то тоді тому ж самому покровителю підвладні всі складники, як бувало з більшістю літературних систем у минулому. Якщо письменники, перекладачі та інші переписувачі (критики, упорядники антологій) приймають патронаж (заступництво), то це означає, що вони будуть працювати в рамках параметрів, які встановлює їх покровитель, тобто «вони повинні бути готові і здатні узаконювати як статус, так і владу цих покровителів» [12, с. 18]. Приклад цього у Лефевра – оди Сталіну.

Інститути посилюють домінуючі літературні тенденції певного періоду, на тлі яких вимірюються всі інші літературні твори. Таким чином, системи патронажу схильні до консерватизму. Університети та інші навчальні заклади намагаються

підтримати живучість літературного канону за допомогою відбору авторів і текстів для навчальних курсів літератури. Якщо зміни відбуваються в літературних конвенціях та ідеології певного періоду, то переписування корегуватиме канон, приводячи його у відповідність до нових домінуючих тенденцій в обох царинах. Якщо переписування здійснюється за допомогою перекладу, то в черговий раз ми можемо вказати на ретельний добір книжок для перекладу за всіх авторитарних систем, а також на помітний пропуск перекладачами тих фрагментів у літературному творі, які можуть йти врозріз з пануючою ідеологією. Механізм управління, який діє всередині системи, складається з *фахівців*, таких як критики, рецензенти, викладачі, перекладачі, які час від часу «нищать» літературні твори, «які занадто відверто виступають проти пануючого уявлення про те, якою література повинна бути (чи якою бути їй дозволено буде) – проти її поетики – і про те, яким суспільство має бути (чи яким бути йому буде дозволено) – проти його ідеології» [11, с. 14]. Проте, в більшості випадків, цензура замінюється переписуванням літературних творів, щоб вони відповідали стандартам літературної та ідеологічної прийнятності в конкретний момент історії. *Поетика* також діє усередині системи. За Лефевром, «її рамки виходять за межі мови, етнічних та політичних об'єднань» ([11, с. 30]. Крім того, над домінуючою поетикою, як правило, прагне домінувати ідеологія. Одним із прикладів Лефевра є раннє поширення ісламу з Аравії, що призвело до прийняття арабської поетики іншими мовами, такими як турецька, перська і урду. У моделі Лефевра поетика складається з двох компонентів: 1) інвентарю літературних прийомів, жанрів, мотивів, прототипічних персонажів, ситуацій і символів та 2) концепції ролі літератури в суспільній системі в цілому. І обидва компоненти мають на увазі, коли Лефевр стверджує, що «в системах з диференційованим патронажем різні школи критики намагатимуться розробити різні власні канони (...) як єдиний «реальний» канон» [11, с. 29]. У творенні цих різних літературних канонів ідеологічні питання також включаються.

Одним із прикладів, який наводить Лефевр, є приклад із впливовим британським літературним критиком Френком Реймондом Лівісом (1895–1978), переписувачем канону – сукупності художніх творів, які вважаються класичними – англійської літератури (який включає Чосера, Шекспіра, Бена Джонсона, Яковитів та поетів-метафізиків, Баньяна, Поупа, Семюеля Джонсона, Блейка, Вордсворта, Кітса, Остін, Дж. Еліот, Гопкінса, Генрі Джеймса, Конрада, Д. Г. Лоуренса). Лівіс, як викладач Кембріджського університету, мав найкращу можливість для пропаганди свого канону. З іншого боку, Томас Стернз Еліот, який пропонував свою власну поетику і свій власний канон, не маючи подібної інституційної бази, «не досяг успіху» у цій справі. Якщо конкретніше, то вплив перекладів як переписування здійснюється «не тільки шляхом створення репутації якогось письменника чи твору в іншій літературі [...], але й за рахунок впровадження нових засобів в інвентарну складову поетики і прокладання шляху до змін в її функціональній складовій» [11, с. 38], тобто в концепції ролі літератури в суспільній системі. Прикладом цього у Лефевра є ода, запозичена через переклади з латини антична форма, як неодмінний елемент французької літературної системи в часи «Плеяди». Справді, з усіх чинників, наявних у цільовій культурі, два, на думку Лефевра, є украй необхідні для формування створюваної перекладачем репутації літературного твору. Одним з них є ідеологія перекладача – чи добровільно прийнята чи нав'язана внаслідок тиску тієї чи іншої форми патронажу. Іншим чинником є поетика, що домінує в цільовій літературі. Спільно ці чинники і визначають стратегії перекладача. Однією з них є вірність (точність), яка, на думку Лефевра, є «лише однією із стратегій перекладу, що може бути надихана поєднанням певної ідеології з певною поетикою». У культурі перекладені тексти можуть виконувати суперечливі функції. З одного боку, вони створюють «образ перекладеного твору і через нього світу, що йому належить», а, з іншого боку, вони захищають цільову культуру «від надто радикально різних образів» [11, с. 126]. Обидві ці функції – і, зокрема, остання – широко

обговорюються Лоуренсом Венуті [19], ставши наріжним каменем його підходу до перекладу. З іншого боку, як відзначає Лефевр, сам перекладений текст може у цільовій культурі випромінювати авторитет (який він узурпував у джерельного тексту), очевидним прикладом чого є удавані або псевдо-переклади [1], тобто, первотвори, які маскуються під переклади. Тут важливим аспектом, з-поміж інших, є те, як такі тексти «рядяться» під переклади або «імітують» їх, тобто як їм удається відповідати читацьким очікуванням стосовно перекладу. Публікувалися первотвори як переклади, аби надати їх авторам можливість експериментувати з альтернативною поетикою удаваного джерела і подивитися, чи «перекладений» твір отримує популярність у цільовій культурі в силу свого іноземного походження. Одним із прикладів Лефевра є «Замок Отранто» Г. Волпола, перший готичний роман в англійській літературі, який спочатку був опублікований як переклад з італійської. Щоб описати результат зіткнення двох культур, які беруть участь у перекладі, Лефевр використовує запозичений у І. Евена-Зогара термін *аккультурація* [14]. Він констатує, що на практиці ця проблема «як правило, вирішується сама по собі по мірі того, як культурні середовища стають одне до одного ближче», у той час цей процес є менш успішним там, «де у перекладі беруть участь ізоляціоністські або політично менш впливові культури» [12, с. 127]. Після того, як факти джерельної культури були пояснені, вони стають (або, принаймні, повинні стати) частиною понятійної сфери цільової культури. Прикладом Лефевра є українське слово «борщ», спочатку пояснене в західноєвропейських мовах, а зараз – «реальність» західних ресторанів. Переклади також здатні надавати **мові** ваги та авторитетності, або за рахунок розширення ресурсів вже широко поширеної мови (джерельні тексти, що належать до «малої» літератури, перекладаються на «важливу» мову) або доводячи потенційне багатство менш поширених мов (переклади текстів, що належать до «авторитетних» культур на ці мови). Лефевр наголошує на тому факті, що перекладачі можуть підкорятися або не підко-

рятися ідеологічним та поетологічним тискам та обмеженням, що діють у певній системі. Таким чином, завжди існує можливість для перекладачів та інших переписувачів підірвати домінуючу ідеологію і поетику. «Оскільки переклад означає ввезення текстів з-за меж системи, він завжди є потенційно підіривним, і саме тому він, як правило, жорстко регулюється» [9, с. 237].

Мова. Мова стає все менш важливою серед обмежень Лефевра. В [12] вона все ще згадується, в окремому розділі, з точки зору її зв'язку з культурою, а також можливого рівня аналізу перекладу. Тим не менш, в наступних роботах Лефевр стверджує, що «мова має лише непрямий вплив на переклад» і «чинники, які формують визначення культурою перекладу для себе, здається, не залежать від мови, хоча все ще істотно обумовлені культурою» [16, с. 24].

Текстові та концептуальні ґратки. У своїх останніх – посмертно опублікованих – книжках та статтях Лефевр звертається до нових категорій, які можуть краще пояснити імпорт текстів з однієї культури в іншу. Так, **текстова ґратка** культури є «сукупністю прийнятних способів, якими можна висловити речі» [4, с. 5]. Ці текстові ґратки, що лежать поза мовною площиною культур і до певної міри їм передують, формуються в межах окремої культури під впливом особливого типу художніх текстів, що є світовим та національним культурним надбанням (**культурним капіталом**). Важливо відзначити, що різні культури можуть використовувати ті ж самі текстові ґратки, і Лефевр навіть говорить про спільну «західну» ґратку [17, с. 77], яка не поділяється, наприклад, китайською та японською культурами. Крім того, такі ґратки є історичними, змінюваними конструктами, «моделями очікувань» [4, с. 5], які засвоюються носіями культури до такої міри, що сприймаються як «природні». Концепція текстової ґратки схожа на норми очікування Ендрю Честермана і, з позицій підходу до перекладу Лефевра, пов'язана як з ідеологією, так і з поетикою. Одним із прикладів Лефевра є приклад з карело-фінським поетичним епосом «Калевала» та його перекладами англій-

ською мовою. Аргументація перекладознавця полягає в тому, що, аби мати доступ до «світової літератури», тексти, написані менш поширеними мовами (такі як «Калевала»), повинні працювати «за аналогією» і бути перекладені так, щоб відповідати чомусь на кшталт «західної ґратки» (знайомої з греко-латинською традицією епосу, а також, певною мірою, і зі скандинавськими сагами)[17]. У статті [13] Лефевр посилається на текстову та концептуальну ґратки, з якими стикаються як автори джерельних текстів, так і перекладачі. Текстові ґратки містять «деякі маркери, покликані породити певні реакції з боку читача» [13, с. 76].

Концептуальні ґратки стосуються тих об'єктів, які у цій культурі можуть бути неясними або проблемними. У цьому перефразованому визначенні перші ґратки, здається, ніщо інше, як типи текстів або жанри, які є обумовленими культурою формами і можуть співіснувати в декількох культурах, тим більше що, як приклади для ілюстрації Лефевр наводить змогу розпізнати такі тексти, як казки або невдалі переклади на західні мови арабських касид, урочистого жанру арабської, тюркської та перської класичної поезії, схожого на оди. Останній вид ґраток відноситься до культурно-специфічних смислів і питань, які можуть або не можуть бути прийнятними в інших культурах. Ці ґратки переплітаються, і їх взаємозв'язок, як стверджує Лефевр [13, с. 76-78], може мати два значні наслідки для перекладу: 1) вони можуть підкреслювати творчий характер діяльності перекладача, оскільки ті, як і автори первотворів, мають відшукати способи оперування ґратками таким чином, аби міжкультурна комунікація стала не тільки можливою, але й цікавою та привабливою; 2) вони здатні дати можливість дослідникам і перекладачам пояснювати культуру і, відповідно, будувати її з усвідомленням цих різних ґраток. Через те згадана вище категорія аналогії, як необхідна передумова того, щоб літературні твори стали частиною «світової літератури», може бути також і пагубною, коли справа доходить до перекладу з інших досить-таки відмінних культур. Бо ми не зможемо зрозуміти вірші династії Тан, якщо

перекладатимемо китайську поезію цієї доби «начебто» це білі вірші англійських імажистів, чим вона явно не є. Це означає, однак, що нам доведеться розказувати читачам наших перекладів (за допомогою вступних слів, детального аналізу окремих текстів тощо), чим поезія Тан є на ділі [13, с. 78]. Іншими словами, різні текстові та концептуальні, тобто культурні, ґратки повинні бути відомі читачам цільових культур, якщо вони мають зрозуміти «Іншого»??.

Ґратки Лефевра цілком можуть перетинатися з іншими категоріями, що він раніше ввів для того, щоб краще описати ключові питання передачі відмінності в культурах. Однією з таких категорій є категорія «**царини дискурсу**» (*universe of discourse*), «традицій і понять, які відразу зрозумілі читачам першотвору та вже не є зрозумілими для потенційних читачів перекладу» [12, с. 88]. Іншим таким поняттям є поняття «**культурного сценарію**» (*cultural script*), «прийнятої моделі поведінки, очікуваної від людей, які виконують певні ролі в певній культурі» [11, с. 89].

Культурний капітал. Культурний капітал являє собою оновлений широкий термін, який замінює те, що теоретики полісистемного підходу називають «літературним канонем». Це поняття Лефевр запозичив від П'єра Бурдьє, який запровадив і використовував його в соціології. Культурним капіталом називається інформація, яку людина потребує для того, щоб у тому чи іншому суспільстві належати до «потрібних кіл» [15, с. 41]. Переклад, з-поміж інших чинників, безпосередньо відповідає за передачу, розповсюдження та упорядкування культурного капіталу не тільки між різними культурами, а й у межах однієї певної культури. Культурний капітал (...) це вид капіталу, яким інтелектуали все ще володіють, і який навіть певною мірою контролюють, на відміну від економічного капіталу, якого більшість інтелектуалів не мають. Культурний капітал – це те, завдяки чому вас приймають у вашому товаристві в результаті того процесу соціалізації, який називається освітою [15, с. 42]. На думку Лефевра [12, с. 44], існують три чинники, від яких залежить розподіл культурного капіталу і розпорядження ним. У випад-

ку перекладів ці три чинники виступають, по суті, як ще інші види примусів, які впливають на стратегії перекладачів: 1) потреба в аудиторії; 2) покровитель або ініціатор перекладу; 3) відносний авторитет джерельної та цільової культур та їх мов. Розгляд різних випадків з практики (наприклад, дослідження Лефевра перекладів «Енеїди» Вергілія на англійську мову, [15]) проливає світло на те, як ці чинники взаємодіють, і пояснює поширення того, що вважається «золотим фондом літератури» для різних культур. І у цьому процесі переклади разом з іншими переписуваннями (критикою, антологіями тощо) відіграють вирішальну роль.

Висновки. Теорія переписування Андре Лефевра змінила обрії перекладознавства: переклад як переписування первотвору обов'язково певним чином відбиває певні ідеології та поетику певного суспільства і, через те, неодмінно буде здійснюватися на службі владі чи протидіяти їй. Це було перше в перекладознавстві звернення до інститутів, пов'язаних з перекладацтвом. Крім того, ця теорія, проголошуючи свободу з боку перекладачів коритися тискам чи протистояти ним, підвищує статус перекладачів у суспільстві.

Перспективу подальших досліджень бачимо у викладенні та розповсюдженні соціологічних підходів до перекладу, які одним з перших став застосовувати і пропагувати у перекладознавстві Андре Лефевр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кальниченко О.А. Псевдопереклад як перекладознавча проблема / О.А. Кальниченко // Перекладу наукових дослідженнях представників харківської школи ; за ред.: Л.М. Черноватого, О.А. Кальниченка, О.В. Ребрія. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – С. 234–252. 2. Лефевр А. Література, порівняльна і перекладна / А. Лефевр; пер. з англ. О. Кальниченка та І. Зарнюк // Протей. – Харків : Вид-во НУА, 2009. – Вип. 2. – С. 287–292. 3. Bassnett S. Translation, History and Culture / S. Bassnett, A. Lefevere. – London & New York : Routledge, 1990. – 182 p. 4. Bassnett S. Constructing cultures: essays on literary translation / S. Bassnett, A. Lefevere. – Clevedon : Multilingual Matters, 1998. – 143 p. 5. Hermans T. The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation / T. Hermans (ed.). – London and Sydney : Croom Helm, 1985. – 249 p. 6. Hermans T. Translation in Systems: Descriptive and

System-Oriented Approaches Explained / T. Hermans. – Manchester : St. Jerome Publishing, 1999. – 197 p. 7. Lefevere A. Translated Literature: Towards an Integrated Theory / A. Lefevere // Bulletin : Midwest MLA. – 1981. – # 14 / 1. – P. 68–78. 8. Lefevere A. Mother Courage's Cucumbers: Text, System and Refraction in a Theory of Literature / A. Lefevere // Translation Studies Reader/ Lawrence Venuti (ed.) – London : Routledge, 1982/2000 – P. 233–49. 9. Lefevere A. Why Waste Our Time on Rewrites? The Trouble With Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm / A. Lefevere // The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation / T. Hermans (ed.). – London & Sydney : Croom Helm, 1985. – P. 215–243. 10. Lefevere A. Translation and Comparative Literature: the Search for the Center / A. Lefevere // TTR. – 1991. – # 4 / 1. – P. 129–144. 11. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame / A. Lefevere. – London & New York : Routledge, 1992. – 176 p. 12. Lefevere A. Translating Literature – Practice and Theory in a Comparative Literature Context / A. Lefevere. – New York : The Modern Language Association of America, 1992. – 165 p. 13. Lefevere A. Composing the Other / A. Lefevere // Post-colonial Translation London ; [Susan Bassnett and Harish Trivedi (eds.)]. – New York : Routledge, 1999. – P. 75–94. 14. Lefevere A. Acculturating Bertolt Brecht / A. Lefevere // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation ; [Susan Bassnett and André Lefevere (eds.)]. – Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. – P. 109–122. 15. Lefevere A. Translation Practice(s) and the Circulation of Cultural Capital: Some Aeneids in English / A. Lefevere // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation ; [Susan Bassnett and André Lefevere (eds.)]. – Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. – P. 41–56. 16. Lefevere A. Chinese and Western Thinking on Translation / A. Lefevere // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation ; [Susan Bassnett and André Lefevere (eds.)]. – Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. – P. 12–24. 17. Lefevere A. The Gates of Analogy: The Kalevala in English / A. Lefevere // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation; [Susan Bassnett and André Lefevere (eds.)]. – Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. – P. 76–89. 18. Lefevere A. Introduction. Where we are in Translation Studies? / A. Lefevere, S. Bassnett // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation; [Susan Bassnett and André Lefevere (eds.)]. – Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. – P. 1–11. 19. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation / L. Venuti. – London, New York : Routledge. – 368 p.